

մախօսելու անտանելի ձևերն ու եզանակները կեանք առնելին հայ մատենագրութեան մէջ, ինչ որ բարեբախտաբար իրով սկսած և գրեթէ վերջացած այ կրնան համարուիլ, այսինքն այն ժամանակամիջոցին մէջ, ուր Որոտնեցին և Տաթևացին կ'ապրին իրենց աշակերտներով ու գիրքերով, թէև իմաստասիրական այդ ոճին վերագրութեամբ կարելի է գիտել Կոլոտի Դպրոցին ալ մէջ։

Թէ արդեօք Տաթևու վարդապետաւոնը իսկապէս Տաթևացի Գրիգորէն Ձեռնագրով արտայայտուած ուղղութեամբ պատաստեց իր վարդապետները, թէ պարզապէս փորձի մը արդիւնք են այդ գրուածները, վարդապետական նոր դաստիարակութեան մը գաղափարին նուիրուած, — ինչ ալ ըլլայ այս հարցումին տրուելիք պատասխանը. դիւրին է մակաբերել՝ թէ նոր ուղղութիւնը մեծ դեր ունեցած է այդ ժամանակամիջոցի վարդապետներու պատրաստութեան մէջ։

Այս ընդհանուր ակնարկէն ետք անցնինք մեր բուն նիւթին, տեսնելու համար՝ թէ Սյունեաց Դպրոցը կանոնագրութեան ի՞նչ իրաւունքներ կու տայ վարդապետին և ի՞նչպէս կ'ըմբռնէ անոր գերը Հայ Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան մէջ։

Մեր ուսումնասիրութեան այս մասին մէջ պիտի հետևինք Մաթոցին՝ օգտուելով նաև Գ. Տաթևացւոյն գրուածներէն, որոնք անհրաժեշտ են Սյունեաց Դպրոցին պատրաստած վարդապետը հասկնալու համար։

Արտասպաւած Լոյս Եաբաքաբերէն, 1906

(Շարունակելի՝ 7)

ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Է. ՌԱՅԹԵՔԵՐ

ՍԻԶՈՑԸ

ԵՒ

ՈԳԻՆ

Յետաքրկներ Տիեզերքի Մասին

ԵՒ

Փաստեր Աստուծոյ Գոյութեան

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ԹԵ ԻՆՉՈՒՒ

ՆՈՐ ՊԼԱՏՈՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ՅԱՌԱՋԴԻՄՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
ԱՐՁԱՆԱԳԻՅՑ

Օգգամեաններու արտայայտած նոր գաղափարներու հզոր հոսանքի ճնշումին տակ, Արիստոտէլեան աւանդութիւնը, գոնէ Փարիզի մէջ, փլու. եւ ժե. դարու կէսէն ասդին, հասարակաց կարծիքի պատկառելի մասը Արիստոտէլականութեան կը նայէր իբրեւ զուտ եւ ամուլ իմաստակութիւն, անկապ իրականութեան եւ ճշմարտութեան հետ, «փնտտութեւ, խոր խաւարին մէջ, գոյութիւն չունեցող բաններու», ինչպէս պիտի ըսէ Երազմոս, ապագային։ Սակայն, Սրեզմի մահէն ետք, ոչ միայն Արիստոտէլեաններու, այլեւ բնաբանական փիլիսոփայութեան Փարիզի դպրոցին կենսունակութիւնը սպառեցաւ եւ բնագիտութիւնը թաւամեցաւ մինչեւ այն օրը, երբ վերագրութեւ մը ունեցաւ նոր շարժումի մը ծագումով, ժե. դարուն։ Այս շարժումը ուրիշ բան չէր, այլ պարզապէս վերակենդանացած Պլատոնականութիւն։

Կրնայ զարմանալի թուիլ որ այսպիսի վերակենդանացում մը ձգտի բնաբանական

գիտութիւններու քաջալերութեան: Եթէ Արիստոտէլի տարած յաղթանակը Պլատոնի վրայ, ԺԳ. դարուն, առաջնորդեց այսպիսի յառաջացումի մը, ինչպէ՞ս բացատրել որ հակառակ շարժում մը ինք եւս ըլլայ ազդանշանը մեծ քայլի մը դէպի առաջ, երկու դարեր ետք:

Բացատրութիւնը այն է թէ Վերածնունդի Պլատոնականութիւնը եղաւ բոլորովին տարբեր բան մը՝ ԺԳ. դարուն տիրող Նոր-Պլատոնականութենէն: Ինչպէս յիշեցինք, Նոր-Պլատոնականութիւնը բարձր արհամարհանք միայն կը ստղծեցէր նիւթական բաներու հանդէպ. նորոգուած Պլատոնականութիւնը մինչդէռ՝ անբացատրելի ուրախութիւն մը կը զգար բնութեան հպումով եւ կ'արտայայտէր կըրօտ հետաքրքրութիւն մը արուեստներու եւ գիտութեան նկատմամբ: Այսպէս, Արիստոտէլեաններու եւ Պլատոնականներու միջեւ կատարուած վիճարանութիւններու ընթացքին, իրապէս որ երկու կողմերը տեսակէտ փոխեցին ԺԳ. եւ ԺԵ. դարերու միջոցին: Առաջին առթիւ, Արիստոտէլեաններն էին որոնք կը պաշտպանէին արտաքին աշխարհի իրաւունքը բնադրութեան աստիճանն ըլլալու փիլիսոփայութեան եւ մանաւանդ բնաբանական աստուածագիտութեան մէջ. Նոր հանդիպումին, Պլատոնականները կը ներկայացնէին յառաջդիմութեան կողմը, կը ջանային ազատագրել բնաբանական փիլիսոփայութիւնը աւանդապաշտութեան կապերէն եւ կը շեշտէին փորձառական գիտութեան կարեւորութիւնը: Արիստոտէլի ներմուծումով, Ս. Մեծն Ալպեր եւ Ս. Թոմաս կեանք եւ ազատութիւն բերին՝ ԺԶ. եւ ԺԷ. դարերուն Արիստոտէլը պահելու համար կատարուած փորձը կրնար, եթէ չաջողէր, մտաւորական մահ յառաջանել:

Կը մնայ սակայն բացատրութեան կարօտ բան մը: Ինչո՞ւ համար ԺԵ. դարու փիլիսոփաները, Արիստոտէլէն զանա՞ծ՝ դարձան դէպի Պլատոն: Մասնակի պատասխան մը կրնայ տրուիլ թէ, մերժելէ ետք Արիստոտէլեան ըմբռնումը իրերուն՝ իրրեւ ձեւ եւ նիւթ, շատ բնական կերպով փիլիսոփաները վերադարձան Պլատոնի նախկին մտածումին, որ ձեւերը կը նկատէր իրրեւ յաւիտենական Գաղափարներ: Սակայն,

ուրիշ պատճառ մը, աւելի կարեւոր քան առաջինը, կարելի է փնտռել Նոր դիրքորոշումի մը մէջ հանդէպ մաթեմատիքին: Պլատոնականները եւ Նոր-Պլատոնականները միշտ հետաքրքրուած էին այս նիւթով. թէ *αριθμητικὸς πῶς εἶναι* (*) արձանագրութիւնը զարդարէ կամ ոչ Ակադեմիային հակառու, մաթեմատիքական, մանաւանդ թուաբանագիտական հետաքրքրութիւնը, զոր կը գտնենք Տիմէոսի մէջ, չի՞ խաբեր. եւ Դպրոցին վերջին մեծ վարպետը՝ Պրոկղ, եղաւ մինեւորէն ատեն հին աշխարհի վերջին մեծ մաթեմատիկոսը: Այսուհանդերձ, Միջին Դարու սկզբնաւորութեան, Նոր-Պլատոնականութեան յատուկ արհամարհանքը բնութեան հանդէպ զատորոշած էր Մաթեմատիքը փորձառական գիտութենէն եւ քաջալերած թուական հաշիւին լըումը ի նպաստ տրամաբանական զարգացումներու: Այն է, կարծեմ, իրական բացատրութիւնը պատմական այն իրողութեան որ մաթեմատիքը ոչ մէկ յառաջդիմութիւն արձանագրեց մօտ հազար տարի: ԺԲ. դարու սկզբներուն, լատիներէնի թարգմանուեցան եւկլիտէսի «Տարրերը» եւ ինքզինքնին պարտադրեցին արեւմտեան գիտնականներու ուշադրութեան: Սակայն այս աղբիւրէն եկած բնաբանական փիլիսոփայութեան ըմբռնումը չափազանց լաւ կը համապատասխանէր փորձառութեան հանդէպ տիրող անհամակրութեան հետ: Երկրպագութեան գիտութիւնը ներկայացուած էր եւկլիտէսի կողմէ՝ իրրեւ նախադասութիւններու շղթայ մը՝ հետեւցուած հաւաքաբանական տրամաբանութեամբ մը, շատ քիչ թիւով նախնական տուեալներէ: Ուրիշ՞ կու գային այս տուեալները: Պլատոն կը մտածէր թէ կարելի է ունենալ զանոնք ներհայեցողութեամբ միայն: Եւ եւկլիտէս պատրաստեց ցանկ մը հինգ «հասարակաց իմացք»ներու կամ «axiomes»ներու կամ «նախադրեալներու, որոնցմէ մեկնելով կը ջանար փաստել երկրպագութեան արդիւնները իրրեւ տրամաբանական եզրակացութիւններ: Ոչ մէկ փաստ ներկայացուած էր, ո՛չ հասարակաց իմացքները եւ

(*) «Երկրպագութեան անսովորական մարդ չ'անէ՞՞ հոգ»:

ո՛չ այն նախադրեալները փաստելու համար. կ'ենթադրուէր որ աշակերտը ներհայեցողութեամբ պէտք է ըմբռնէր սոյն տուեալներու անհրաժեշտականութիւնը եւ թէ իրերը չեն կրնար տարբեր ըլլալ: Այսպէս, յոյն փիլիսոփաները կը սորովեցնէին որ երկրաչափութիւնը, ըլլալով հանդերձ զգացական աշխարհին հետ կապուած գիտութիւն մը, կրնար ամբողջականօրէն կառուցուիլ առանց որ որեւէ աստիճանի վրայ պէտք ունենայ դիմելու քանակական փորձառութեան:

Հակառակ Արիստոտէլի եւ Ս. Թովմայի այլամերժ յայտարարութիւններուն, որոնցմով փորձառութիւնը կը գնէին իբրեւ միակ վստահելի հիմք, դասականները հետեւեցան եւկլիտէսի եւ պնդեցին թէ կարելի է արտաքին աշխարհի մասին զբաղան աղբիւրներու հասնիլ հաւաքաբանական դատողութեամբ միայն՝ յնաժամ ըստ ինքեան ճշմարիտ նախադրեալներու վրայ: Ասոնց հետաքրքրութիւնը կեդրոնացած էր զուտ հետեւեցումի վրայ. եւ ասիկա իրենց ընդհանուր մտայնութեան ուղիին մէջ էր ամբողջովին, որովհետեւ ճաննալէ ետք ընարանական կարգաւորութեան մէջ՝ Աստուածային Միտքին մէկ արտայայտութիւնը, կը հետեւեցնէին թէ մարդկային միտքը յատուկ գործիքն է անոր քննութեան: Դիտութեան այս ձեւ ըմբռնումը, ըստ ինքեան շատ տրամաբանական, յայտնուեցաւ ըլլալ վնասակար եւ, գիտական հետազոտութեան մարզին մէջ, ամուլթիւնը Արիստոտէլեան փիլիսոփայութեան շատ անհրաժեշտ եղաւ որպէսզի կարելի ըլլար անգիտանալ զայն: Այս միջոցին, Վերածնունդի նոր ոգին, աշխարհի եւ նիւթին հանդէպ իր տաժած բուռն սիրով, շատ շուտ միացաւ այն տեսակէտին, որ իրական գիտութիւնը պէտք է ըլլալ քանակական եւ թէ տիեզերքին տրուած մարդկային մեկնաբանութիւնը պէտք էր կարեւոր արտայայտուիլ թուական յարաբերութիւններու եզրերով: Վերածնող Պլատոնականութիւնը յայտարարեց որ ընտելեան գիրքը գրուած է Աստուծոյ ձեռքով եւ մաթեմատիքական լեզուով:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Է.

Կ Ո Պ Ե Ռ Ն Ի Կ

Տիեզերագիտական տեսութիւններու արդի պատմութիւնը կը բացուի հրատարակումով 1543ին Կոպեռնիկի ուսումնասիրութեան՝ կոչուած «Երկնային ոլորտներու ըլլորածե շարժումներու մասին» (De revolutionibus urbium caelestium): Այս գրութեան մեկնելով, ծնաւ եւ մեծցաւ ըմբռնում մը տիեզերքին, որ կը կազմէ այսօր ամենէն վեհ եւ հրաշալի գլուխը բնութեան ճանաչումին՝ մարդուն կողմէ:

Նիկողոս Կոպեռնիկ ծնած է Վիստիլի մէկ քաղաքին մէջ, 1473 թուականին: Կորսնցնելէ ետք իր հայրը, երբ տակաւին շատ երիտասարդ էր, ան մտաւ հոգաժուլութեանը տակ իր մօրըօրը, առաջնորդը մօտակաջ թեմի մը, որ գինք լրկեց Գրագովայի համալսարանը, երբ տասներորդ տարեկան եղաւ: Աւարտելէ ետք այդտեղ իր դասընթացքները, եկաւ Խտալիա եւ սորվելէ վերջ կանոնադրութեան, փիլիսոփայութեան, բժշկութեան եւ աստղագիտութեան Պատովայի եւ Բոլոնիայի մէջ, վերադարձաւ Գրագովիա եւ եկեղեցական ասպարէզին մէջ մտաւ: Բիշ յետոյ, նշանակուեցաւ աւագերէց Վերափոխումի Մայր Տաճարին, Յրաւրնպարտիկի մէջ, եւ այնտեղ անցուց իր կեանքի մնացեալ մասը:

Նեւտոնի նման, Կոպեռնիկ եւս չէ սիրած հրատարակել իր գիւտերը եւ այդ իսկ պատճառով կարելի չէ ճշդել թէ երբ ըրաւ անոնցմէ ամենէն հուշակաւը: Յամենայն դէպս, 1531ի մօտերը, կը շրջէր ձեռագիր մը, որ կը յիշէր զայն համառօտակի եւ 1533ին, Սլապեր Ուիտմանշտատ բացատրեց նոր դրութիւնը Կոպեռնիկի. Պապին: Սակայն ճշարտումներու մասին՝ գիրքը գրուեցաւ իր կեանքի վերջնաւորութեան:

Ի՞նչ եղաւ Կոպեռնիկի մեծ նպաստը գիտութեան: Առհասարակ կ'ըսուի թէ, մինչդեռ իրմէ առաջ կը կարծուէր որ արեւը կը դառնայ երկրին շուրջ, ան սորվեցուց որ երկիրը կը դառնայ արեւին շուրջ: Խնդիր էր գիտնալ թէ արեւը կամ երկիրը անշարժ կը մնան միջոցին մէջ:

Արդի գիտութիւնը ի՞նչ ունի ըսելիք այս հարցի մասին: «Անշարժութեան» եւ

«շարժումի» իմացքները շատ խոր կերպով ուսումնասիրուեցան այս դարուս յարաբերականության տեսության ստեղծիչներուն կողմէ, որոնք ցոյց տուին թէ բացարձակ «անշարժութիւն» գոյութիւն չունի: Երբ կ'ըսենք բանի մը մասին թէ «անշարժութեան մէջ» է, ըսել կ'ուզենք որ ան չի շարժիր յարաբերաբար վկայ—մարմինի մը, որ կ'ենթադրուի անշարժութեան մէջ ըլլալ: Ընթացիկ կեանքին մէջ, կ'ըսենք թէ բան մը անշարժութեան մէջ է երբ անշարժ է յարաբերաբար երկրի մակերեսին, առնուած իրրեւ վկայ—մարմին: Սակայն, «անշարժութեան մէջ» բացատրութիւնը զուրկ կը մնայ իմաստէ, եթէ չենթադրուի նախապէս գոյութիւնը վկայ—մարմինի մը: Խօսելի «անշարժութեան մէջ» գտնուող մարմինի մը մասին միջոցին մէջ, բացարձակ անհեթեթութիւն մըն է:

Այսպէս, կը թուինք տարուիլ այն տարրինակ եզրակացութեան՝ թէ կոպեռնիկեան տեսութիւնը, որ կոչուած է յաճախ — եւ իրաւացի կերպով — մեծագոյն յեղափոխութիւնը մարդկային մտածողութեան մէջ, փոխարինումն է «երկիրը անշարժութեան մէջ է միջոցին մէջ» հաստատական նախադասութեան, որ զուրկ է իմաստէ, ուրիշ հաստատումով մը՝ «արեւը անշարժութեան մէջ է միջոցին մէջ», նոյնքան անիմաստ:

Սակայն այս չէ միակ առարկելի կէտը Կոպեռնիկի տեսութեան շուրջ: Ինչպէս յիշեցինք, այս տեսութիւնը բացատրուեցաւ Կոպէմէս Ը. Պապին, որ, ըստ երեւոյթին, լաւ տպաւորուած էր անկէ: Երբ «Շարժումներու Մասին» գիրքը տպուեցաւ, ծօնուած էր Պօղոս Գ. Պապին եւ իրրեւ նախաբան ունէր Բատովայի Արքեպիսկոպոսինայ իկողոյս Շոնպէրկի ստորագրութեամբ յանձնարարութիւն մը: Դործը աւագերէցի մը, նախաբանուած կարտի-նալի մը կողմէ եւ բարեացակամօրէն դիտուած երկու պապերու կողմէ, այս աշխատանքը ոչ մէկ ընդդիմութեան հանդիպած կը թուի ըլլալ ժամանակի եւ հետագայ միջրանի սերունդներու կողմէ, բարձր եկեղեցականութեան միջավայրէն ներս: Որդարեւ 1616 ին է միայն, Կոպեռնիկի մահէն եօթնասուուն տարիներ ետք, որ սկսաւ

կալիէի խնդիրը եւ որ Էնսեֆաի Միաբանութիւնը անոր ուսուցումը նկատեց խոցելի գանազան կողմերէ: Այս եօթնասուուն երեք տարիներու ընթացքին, կոպեռնիկեան տեսութիւնը յառաջացած էր կանոնաւորապէս, ներշնչած էր առաջին կարգի զիւտեր աստղագիտութեան մէջ եւ դարձած էր առհասարակ ընդունուած տեսակէտ մը գիտութեան մարդոց կողմէ: Զգալի է որ բացատրութեան կարօտ բան մը կայ այս պատմութեան մէջ: Եթէ իրապէս կոպեռնիկեան տեսութիւնը կը պարունակէր աւտուածաբանութեան եւ փիլիսոփայութեան մէջ ընդունուած վարդապետութիւններուն հակառակ բան մը, ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ հարց չէ ծագած աւելի կանուխէն: Ինչո՞ւ համար որեւէ առարկութիւն չբարձրացաւ նոր տեսութեան դէմ, եօթնասուուն երեք տարիներու յաջողութիւններ արծանագրելէ առաջ:

Պիտի ջանամ տալ նշուած այս երկու խնդիրներու մասին լուծում մը. յայտնի պիտի ըլլայ որ անոնք սերտօրէն կապուած են իրարու, այնպէս որ մէկուն լուծումը պիտի առաջնորդէ երկրորդի լուծումին:

Բացատրութիւնը կը հիմնուի քանադանական փիլիսոփայութեան մէջ ամբողջական կարեւորութիւն ներկայացնող այն իրողութեան վրայ որ՝ խնդրի մը մաթեմատիքական ճշգրիտ լուծումը — այսինքն մաթեմատիքական բանաձեւերուն ամբողջութիւնը՝ որ թոյլ կու տայ մեզի նախատեսելու երեւումը եւ զարգացումը երեւոյթի մը — չի՝ տար անհրաժեշտօրէն ֆիզիքական ճշգրիտ նկարագրութիւնը այս երեւոյթին — այսինքն յատկանշումը բնական մեքենականութեան, որ իրականօրէն կ'արտադրէ այս երեւոյթը —: Օրինակի համար, երկնային մարմիններու շարժումներու մասին, Արիստոտէլի քառասուն եօթը երկնային ոլորտներու ընդունման պարագային տրուած մաթեմատիքական բանաձեւերը կու տային — Միջին Դարուն ճշգրտութեան կարելի սահմաններուն մէջ — ճշգրիտ արժէքներ՝ մոլորակներու դիրքին վերաբերեալ: Սակայն ասով չէր փաստուեր քնաւ որ քառասուն եօթը ոլորտները իրական գոյութիւն մը ունէին: Կամ, առնելու համար ուրիշ օրինակ մը, այն տեսութիւնը,

ըստ որում լոյսը կազմուած է ալիքներէ առաձգական եթերի մը մէջ՝ կու տայ մաթեմատիքական բանաձեւեր, որոնք կատարեալ կերպով կը պատկերացնեն տեսողութեան ներազդեցողական եւ բնկումնաւոր երեւոյթները: Եւ սակայն, ոչ ոք կը հաւատայ այսօր այսպիսի եթերի մը գոյութեան:

Յոյները շատ գիտակից էին այս զանազանութիւն եւ կը գործածէին «երեւոյթները փրկել» (σώζεις τα φαινόμενα) բացատրութիւնը, ամէն անգամ որ առաջարկուէր մաթեմատիքական բանաձեւ մը, որ նկարագրէր դիտուած իրողութիւնները եւ կարելի դարձնէր նախատեսութիւնը: Այսպիսի բանաձեւ մը չէր տար անհրաժեշտօրէն «իւրերու բնութեան համաձայն» (κατά φύσιν) բացատրութիւն մը, այսինքն աւելի խոր եւ աւելի բնագիտական նկարագրով բացատրութիւն մը, քննարկելով իրերու բնութիւնը, ըստ էութեան եւ էութեանը մէջ, ինչպէս կ'ըսէին դասականները:

Ընդդիմութեան ալիքը, որ կրնար դիմագրաւել Կոպեռնիկի տեսութեան նման տեսութիւն մը, կախում ունէր մեծ մասամբ այդպիսի տեսութիւն մը ներկայացնելու ձեւէն: Կամ պիտի ներկայանար իբրեւ «երեւոյթները փրկելու» լաւագոյն ձեւ մը պարզապէս եւ կամ պիտի յաւակնէր տալ իրերու բնութեան նոր ճանաչում մը: Առաջին պարագային, իբրեւ զուտ «ծեական» տեսութիւն մը, ան կը մնար մաթեմատիկոսներու վերաբերեալ խնդիր եւ ոչ ոք պիտի արգիլէր անոնց՝ իրենց հաշիւները ընելու իրենց ուզած ձեւով. սակայն երկրորդ պարագային, այսինքն եթէ տեսութիւնը ներկայանար իբրեւ «իրապաշտ» բացատրութիւն, կրնար բաղխիլ տիեզերագէտներու, փիլիսոփաներու եւ նոյնիսկ աստուածաբաններու ընդհանրապէս ընդունած հաւատալիքներուն, եւ ծնունդ տալ բոցավառ հակամաթեմատիկոսներու:

Կոպեռնիկէն կախում ունէր ընտրութիւն մը ընել երկու կարելիութիւններուն միջեւ: Կրնար որդեգրել ձեւապաշտ լուծումը, շնչտնելով իր տեսութեան առաւելութիւնները աստղագիտական հաշիւներու տեսակէտով եւ տիեզերագիտական նկարագրութեան պարզութիւնը, երբ արեւը առնուէր իբրեւ մեկնակէտ համադրումնե-

րուն — coordonnées — (գործածելու համար մաթեմատիքական եզր մը՝ որ ընդհանրացաւ իրմէ ետք), առանց պնդելու որ այսպիսի հաշուարկում մը որեւէ եզրակացութեան կը տանի բնագիտական իրականութեան տեսակէտով. եւ կամ կրնար ներկայանալ իբրեւ իրապաշտ մը, ներկայացնելով իր տեսութիւնը իբրեւ բնաբանական փիլիսոփայութեան նոր վարդապետութիւն մը, այսինքն թէ արեւն է եւ ոչ թէ երկիրը որ անշարժ կը մնայ միջոցին մէջ: Առաջին պարագային ան հիմնադիրը կ'ըլլար դրոսթեան մը, երկրորդին՝ հաւատամբի մը: Իրականին մէջ, որոշումը խընուելով առնուեցաւ իր ձեռքերէն. որովհետեւ Անդրէաս Սզիանտէր, բարեկամը որուն յանձնած էր «Շարժումներու Մասին»ին հրատարակութիւնը, շարադրեց եւ ներմուծեց նախաբան մը, որ, ստորագրուած չլլալուն համար, երկար ժամանակ նկատուեցաւ իբրեւ Կոպեռնիկի հեղինակութիւնը. եւ այս նախաբանին մէջ, Սզիանտէր շատ յստակօրէն նախընտրութիւն կու տար ձեւապաշտ բացատրութեան, ապահովելով արդիւնքը որուն կը ձգտէր. — զինագերծ ընել ամէն յարձակում որ կրնար գալ Արիստոտէլեաններէն: Այսպէսով շահուեցաւ երկար ժամանակամիջոց մը, որու ընթացքին Կոպեռնիկեան զաղափարները ժամանակ կ'ունենային զարգանալու յարաբերական խաղաղութեան մը մէջ:

Թրգմ. ՇԱՀԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի՝ 8)

